

**XX међународни научни скуп „Правнички дани –
Проф. др Славко Царић“
„ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ РАЗВОЈА ПРАВНЕ МИСЛИ“**

**20th International Scientific Conference „Legal days –
Prof. Slavko Carić, PhD”
“TWO DECADES OF THE DEVELOPMENT
OF LEGAL THOUGHT”**

Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду
University Business Academy Novi Sad
Faculty of Law in Novi Sad

Нови Сад, 06. и 07. октобар 2023.

Зборник радова са XX међународног научног скупа
„Правнички дани – Проф. др Славко Царић“
„ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ РАЗВОЈА ПРАВНЕ МИСЛИ“
06. - 07. октобар 2023. године у Новом Саду,
у организацији Универзитета Привредна академија у Новом Саду
Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду

Издавач:

Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду
Гери Кароља бр. 1, телефон: 021/ 400 - 499
Web: www.pravni-fakultet.info

Рецензенти:

Др Милан Почуча редовни професор	Др Јоко Драгојловић, ванредни професор
Др Владимир Козар, редовни професор	Др Сања Шкорић, ванредни професор
Др Милош Марковић, редовни професор	Др Маријана Младенов, ванредни професор
Др Јелена Матијашевић, редовни професор	Др Марко Станковић, ванредни професор
Др Предраг Мирковић ванредни професор	Др Данијела Деспотовић, ванредни професор
Др Дарко Голић, ванредни професор	Др Ненад Бингулац, ванредни професор

За издавача:

Др Милан Почуча, редовни професор

Уредник:

Др Милан Почуча, редовни професор

Штампа:

Граф 021, Нови Сад

Тираж: 100

ISBN

978-86-86121-58-5

Научни одбор:

- ПРОФ. ДР МИЛАН ПОЧУЧА - председник Научног одбора
Декан Правног факултета за привреду и правосуђе, Универзитет
Привредна академија у Новом Саду | Република Србија
ПРОФ. ДР МАРКО ЦАРИЋ
Декан Факултета за економију и инжењерски менаџмент, Универзитет
Привредна академија у Новом Саду | Република Србија
ПРОФ. ДР МАРИЈАНА ЦАРИЋ
Председник Савета Универзитета Привредна академија у Новом Саду |
Република Србија
ПРОФ. ДР МИРКО КУЛИЋ
Професор емеритус на Правном факултету за привреду и правосуђе,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија
ПРОФ. ДР МАРИЈАНА ДУКИЋ МИЈАТОВИЋ
Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија
ПРОФ. ДР ПРЕДРАГ МИРКОВИЋ
Председник Савета Правног факултета за привреду и правосуђе,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија
ПРОФ. ДР МАРИЈАНА МЛАДЕНОВ
Продекан за међународну сарадњу на Правном факултету
за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у
Новом Саду | Република Србија
ПРОФ. ДР ЗОРАН ПАВЛОВИЋ
Шеф Кривичноправне катедре на Правном факултету
за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија
у Новом Саду | Република Србија
ПРОФ. ДР ДАРКО ГОЛИЋ
Шеф Теоријске и јавноправне катедре на
Правном факултету за привреду и правосуђе,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија
ПРОФ. ДР ЖЕЉКО БЈЕЛАЈАЦ
Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија
ПРОФ. ДР ЈЕЛЕНА МАТИЈАШЕВИЋ
Продекан за науку на Правном факултету за привреду и правосуђе,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија
ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР КОЗАР
Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР САЊА ШКОРИЋ
Продекан за наставу на Правном факултету за привреду и правосуђе,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ЈОКО ДРАГОЈЛОВИЋ
Ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР ЦАТИЕВ
Шеф катедре Кривичноправних наука Руске академије
за адвокатуру и нотаријат | Руска Федерација

ПРОФ. ДР БРАНКО ВУЧКОВИЋ
Председник Удружења за кривично право и криминалну
политику Црне Горе | Република Црна Гора

ПРОФ. ДР ВЕСНА ВУЧКОВИЋ
Судија Врховног суда Црне Горе | Република Црна Гора

PROF. DR DR. WOLFGANG ROHRBACH
Akademik Evropske akademije nauka u Salzburgu | Austrija

PROF. DR. AMER FAKHOURY
Dean College of Law American University in
the Emirates | Ujedinjeni Arapski Emirati

ДОЦ. ДР БРАНИСЛАВ ДУДИЋ
Доцент на Факултету за менаџмент,
Универзитет Коменски Братислава | Република Словачка

ПРОФ. ДР ЗОРАН ФИЛИПОВСКИ
Проректор за међународну сарадњу, Интернационални „Vision”
Универзитет | Северна Македонија

PROF. DR KONSTANTINOS KOUROUPIS
University Frederik | Kipar

PROF. DR MARTON SULYOK
Fakultet za pravo i političke nauke, Univerzitet u Segedinu | Mađarska

DOC. DR. SC. SANJA GONGETA, PROF. STRUČ. STUD.
Prodekanica za stručni naučnoistraživački rad i međunarodnu saradnju
Veleučilište Lavoslav Ružička u Vukovaru | Republika Hrvatska

PROF. DR CRISTINA ELENA POPA TACHE
Fakultet za psihologiju, bihevioralne i pravne nauke,
Univerzitet “Andrei Sagun”, Akademija za ekonomske
studije u Bukureštu | Rumunija

KRISTINA RZGOEVA
Prorektor na Državnoj pomorskoj akademiji Batumi,
Ministarstvo za ekonomiju i održivi razvoj Gruzije | Gruzija

PROF. DR CHIPASHA MULENGA
Pravni fakultet, Univerzitet Lusaka | Zambija

PROF. DR VALENTINA RANALDI
Pravni fakultet, Univerzitet "Niccolò Cusano" | Italija
ПРОФ. ДР НЕБОЈША ШАРКИЋ
Декан Правног факултета, Универзитета Унион
у Београду | Република Србија
ДР МИШО ЂУРКОВИЋ
Научни саветник, Директор Института за Европске
студије у Београду | Република Србија
ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР ЧОЛОВИЋ
Директор Института за упоредно право у Београду | Република Србија
ПРОФ. ДР МИЛОШ МАРКОВИЋ
Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

Организациони одбор:

ПРОФ. ДР ЈОКО ДРАГОЈЛОВИЋ -
ПРЕДСЕДНИК ОРГАНИЗАЦИОНОГ ОДБОРА
ПРОФ. ДР ИВАН ЈОКСИЋ
ПРОФ. ДР ЈЕЛЕНА СТОЈШИЋ ДАБЕТИЋ
ПРОФ. ДР НЕНАД БИНГУЛАЦ
ПРОФ. ДР НЕНАД СТЕФАНОВИЋ
ПРОФ. ДР МАРКО СТАНКОВИЋ
ПРОФ. ДР ДАЛИБОР КРСТИНИЋ
ДОЦ. ДР МАЈА ПЕТРОВИЋ
ДР ИСИДОРА МИЛОШЕВИЋ
МСР. АЊА КОПРИВИЦА
МСР. МАРА ДЕСПОТОВ
МСР. ТАМАРА КРСТИЋ

Секретар:

МСР АЊА КОПРИВИЦА, асистент

Dr Duško Lopandić, redovni profesor
Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu
Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
e-mail: dulopand@yahoo.com.br

POLITIKA PROŠIRENJA EVROPSKE UNIJE I ODNOSI SRBIJE I EU - IZMEĐU PRAVA I POLITIKE

Apstrakt:

Politika proširenja u istorijskoj perspektivi predstavlja jednu od najuspešnijih politika EU. Poslednji talas proširenja na države centralne i istočne Evrope, drastično povećavajući broj članica EU uticao je na pojavu institucionalne krize u EU, koja traje gotovo dve decenije. Ovo je, uz druge krize uticalo na ozbiljno usporavanje ritma širenja Unije, kao i na usložnjavanje i pojačano uslovljavanje u procesu pristupanja država Zapadnog Balkana. Može se u celini konstatovati da je prošla decenija predstavljala, uz izuzetak Hrvatske, u suštini izgublenu deceniju u procesu integracije Zapadnog Balkana u EU. Tzv. „nova metodologija“ u procesu proširenja, proklamovana 2020. godine nije za sada imala bitniji efekat. Rat u Ukrajini je ymuuao na promenu narativa o proširenju, ali još uvek nije imao posledice po ritam integracije u EU zemalja Zapadnog Balkana. Kada je reč o Srbiji, proces progovora o proširenju imao je različite posledice na političko, društveno i ekonomsko stanje reformi, uključujući i vrlo mali realni efekat na unutrašnja politička kretanja. Srbija nije bitnije unapredila svoj položaj tokom poslednjih godina, koji u prvom redu ostaje zavisian od pitanja načina i dinamike rešavanja kosovskog pitanja, ali i napretka u drugim oblastima koja obuhvata 35 pregovaračkih poglavlja.

Ključne reči: Proširenje Evropske unije, Zapadni Balkan, Srbija i EU

1. PROCES ŠIRENJA EZ/EU: ISTORIJA VIŠEKRATNIH USPEHA

Ugovor o Evropskoj uniji (UEU) predviđa u svom članu 49. da „svaka evropska država koja poštuje vrednosti navedene u članu 2. i posvećena je njihovom promovisanju, može podneti zahtev da postane članica Unije“.¹ U članu 2. Ugovora navodi se sledeće: „Unija se zasniva na vrednostima poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih

1 Konsolidovana zvanična verzija prevoda Ugovora o Evropskoj uniji, v. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/ugovor_eu.pdf. Preuzeto 10.12.2020.

prava, uključujući prava pripadnikâ manjina. Te vrednosti su zajedničke državama članicama u društvu u kome preovlađuju pluralizam, zabrana diskriminacije, tolerancija, pravda, solidarnost i jednakost žena i muškaraca.“

Do sada se Evropska zajednica/Evropska unija², od prvobitnog članstva šestoro (tzv. „Mala Evropa“ ili „Zajedničko tržište“)³ širila u sedam navrata, praktično najmanje jednom tokom svake decenije: (1) 1973, (2) 1981, (3) 1985 (4) 1995, (5) 2004, (6) 2007 i (7) 2013⁴.

Posmatrano geopolitički, prvo proširenje (UK, Danska i Irska) imalo je za cilj da reši pitanje ekonomskih odnosa kontinentalne Zajednice, odnosno u prvo redu Francuske i Nemačke sa Ujedinjenim Kraljevstvom. Drugo i treće proširenje su obuhvatili tri bivše mediteranske autoritarne diktature (Grčka, Španija i Portugalija); četvrto proširenje, odvijalo se u kontekstu produblјivanja integracije (unutrašnje tržište, monetarna unija, politička unija) i preoblikovanja evropske arhitekture (tri neutralne zemlje EFTA - Švedska, Finska i Austrija)⁵, peto (tzv. „veliki prasak“, deset novih članica: Malta, Kipar, Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Litvanija, Letonija, Estonija, Slovenija), šesto (Rumunija i Bugarska) i sedmo (Hrvatska) proširenje imalo je veliku ambiciju da praktično zaokruži evropsku integraciju na region centralne i istočne Evrope (bez prostora SSSR-a, baltičkih zemalja) i istovremeno stabilizuje i „evropeizuje“ zemlje koje su u pitanju⁶.

2 Od prvobitne Evropske zajednice za uglj i čelik (1951) broj Zajednica sa ističm članstvom povećan je 1957. godine na tri (Evropska ekonomska zajednica i Evroatom). Od 1992. godine, sa ugovorom o Evropskoj uniji ovaj naziv je u političkom smislu bio više korišćen, da bi nakon ugovora iz Lisabona (2008) organizacija pod nazivom Evropska unija postala jedino međunarodno pravno lice, dok je naziv „zajednica“ prestao da se koristi.

3 Prvobitnih šest članica su bile: Francuska, SRN, Italija, Holandija, Belgija i Luksemburg.

4 Ugovori o pristupanju u članstvo koji čine deo primarnog prava EU zaključeni su sledećih godina: sa Danskom, Irskom i Velikom Britanijom iz 1972. sa Grčkom iz 1979. sa Portugalom i Španijom iz 1985. sa Austrijom Finskom i Švedskom iz 1994. sa Kiprom, Češkom, Estonijom, Letonijom, Litvanijom, Mađarskom, Maltom, Poljskom, Slovačkom i Španijom iz 1985. sa Austrijom Finskom i Švedskom iz 1994. sa Kiprom, Češkom, Estonijom, Letonijom, Litvanijom, Mađarskom, Maltom, Poljskom, Slovačkom i Slovenijom iz 2003. sa Bugarskom i Rumunijom iz 2005. sa Hrvatskom iz 2012. Nakon referenduma - bregzita, sklopljen je ugovor o izlasku UK iz Unije 2020. godine pa od 2021. godine EU ponovo ima 27 država članica.

5 Proširenje SRN na prostor Istočne Nemačke formalno se ne uključuje u narativ o širenju EEZ, iako je u suštini takođe predstavljalo specifičan oblik proširenja tadašnje Zajednice koje je takođe bilo praćeno odgovarajućim pravnim odlukama sporazumima SRN i ostalih članica EEZ, odnosno Evropske komisije.

6 O istorijatu EU i procesu proširenja v. Kahn, S. (2011), *Histoire de la constuction de l Europe depuis 1945*, Paris, PUF, 327 p. Lopandić, D. (2017), *Evropska integracija između nacije i globalizacije*, Beograd, Arhipelag, 222 str.

Može se konstatovati da je Evropska zajednica/unija značajno uticala na razvojne, političke i društvene procese zemalja koje su postale njene članice. Razvojni i stabilizujući efekti posebno su bili značajni za manje razvijene države koje prethodno nisu imale demokratski poredak, poput „mediteranskog proširenja“ (Grčka, Španija, Portugalija). Još više je duboke i dugoročne posledice imao „veliki prasak“ kojim je obuhvaćena centralna i istočna Evropa nakon čega se takođe EU transformisala od pretežno zapadnoevropske u panevropsku integraciju. Efekti „evropeizacije“ i razvojni podsticaji na nove zemlje članice posebno su bili značajni u ovim poslednjim krugovima proširenja⁷.

U pravno-tehničkom smislu, svako proširenje se obavljalo na sličan način: nakon podnošenja zahteva za članstvo neke evropske države, Evropska komisija na zahtev država članica priprema zvanično „mišljenje“ o spremnosti (pravnoj, političkoj, ekonomskoj) kandidata za članstvo. Nakon toga, države članice (u načelu na samitu EU) donose odluku o početku pregovora. Nakon toga, pregovori se vode u okviru „međuvladine konferencije“ po proceduri vrlo sličnoj usvajanju amandmana (izmena) osnovačkih ugovora EU. Na kraju pregovora, potpisuje se (sa svakom državom – kandidatom odvojeno, bez obzira što su najčešće proširenja obavljana po grupama) obiman sporazum između država članica EU, s jedne strane, i države koja pristupa Uniji, sa druge. Ugovori o pristupanju imaju isti status kao i drugi osnovački ugovori Evropske unije, jer oni u suštini predstavljaju ugovore – amandmane na osnivački ugovor Unije. Poslednja faza obuhvata ratifikaciju ugovora o pristupanju od strane svake države članice, kao i od strane Evropskog parlamenta i Saveta EU. U državama kandidatima se skoro redovno prethodno održavaju referendumima o ulasku u EU (proširenju), što je praksa i u nekim od država članica.

2. KRIZE EU I KRIZE PROCESA PROŠIRENJA NA ZAPADNOM BALKANU TOKOM POSLEDNJE DEцениJE

Moglo bi se konstatovati da je sa „velikim praskom“, Evropska unija ušla simultano u dva procesa koji su do sada imali negativne posledice po njenu internu evoluciju, kao i po proces daljeg širenja Unije, prvenstveno u region Zapadnog Balkana.

S jedne strane, u toku poslednje dve decenije EU se našla u periodu „multikrizi“, koje su započele sa neuspehom referendumima u Francuskoj i Holandiji o usvajanju „Ugovora o Ustavu“ (2005) čiji cilj je bio da Unija dobije jasnije

⁷ O efektima proširenja na zemlje centralne i istočne Evrope, v. između ostalog Petit, Y. Ed. (2021), *Europe de l Est et l Union europeenne, Quelles perspectives?*, Bruxelles, Bruylant, 366 p; Macek, L. (2011), *L elargissement, met il en peril le projet europeen?*, Paris, La Documentation française, 159 p. Lopandić, D (2019), „Evropska unija 15 godina nakon velikog proširenja - ekonomske posledice po zemlje Centralne i Istočne Evrope », Spoljnopoličke sveske, *Rezultati « velikog praska » i promene u politici proširenja EU*, 01/2019, Beograd, EPUS.

„federalističke“ obrise. Ovaj ugovor nikada nije usvojen, pa je zamenjen nešto skromnijim „Ugovorom iz Lisabona“ (usvojen 2008. godine), koji i danas predstavlja osnovni ugovor EU⁸. Nakon toga, Unija i njene države članice prošle su kroz seriju manjih ili ozbiljnijih kriza i izazova, među kojima možemo navesti finansijsku i dužničku krizu (2007-2012), krizu na istoku Evrope (Ukrajina 2014), migrantsku krizu (posebno 2015), bregzit (2016-2022), pandemijsku krizu (2020-2022) i rat u Ukrajini (od 2022). Ove krize su velikim delom skretale energije donosilaca odluka u Uniji sa ostalih tema, pri čemu je proces proširenja tokom poslednje decenije bio posebno marginalizovan⁹.

Kako smo to već spomenuli, „veliki prasak“ je imao vrlo pozitivne posledice na stanje i razvoj većine država centralne i istočne Evrope kao članica EU. Međutim, s druge strane, on je izazvao tzv. „zamor od proširenja“ koji se u prvom redu očitovao u osporavanju i otežavanju ovog procesa u odnosu na države sa prostora tzv. Zapadnog Balkana.

U poznatim „kriterijumima iz Kopenhagena“ koje je Evropski savet usvojio još 1993. godine, navode se tri osnovna uslova pod kojim jedna evropska država može postati članica EU (stabilan demokratski sistem, tržišna ekonomija i administrativni kapacitet za preuzimanje „tekovina EU“), ali i tu je i četvrti – dodatni preduslov – da je EU interno spremna na dalje proširenje.

Neposredno nakon „velikog praska“ otpočeo je proces otezanja pristupanja novih članica kandidata Uniji što je u prvom redu pogodilo zemlje Zapadnog Balkana. Može se konstatovati da su preduslovi za članstvo država Zapadnog Balkana formalno zasnovani, sa jedne strane na odgovarajućim članovima UEU (član 49. u vezi sa članovima 2. i dr), kao, sa druge strane, svim relevantnim zaključcima Evropskog saveta o proširenju, od samita iz Kopenhagena (1993) i kasnije, kao i specifičnijim (regionalnim i bilateralnim) preduslovima navednim u dokumentima procesa stabilizacije i pridruživanja (poput regionalne saradnje i dr), uz što treba dodati i specifične preduslove za pojedine zemlje navedene povodom odobravanja statusa zemalja kandidata, odnosno otvaranja pregovora o članstvu (npr. pregovarački okvir EU za pregovore i drugo).

3. KA „NOVOJ METODOLOGIJI“ PROŠIRENJA

Zaključci Evropskog saveta iz 2006. godine¹⁰ o „obnovljenom konsensusu o proširenju“ kao i redovnih godišnjih (uglavnom decembarskih) sednica Saveta ministara EU u periodu koji slede „veliki prasak“, koincidiraju sa dužničkom

8 Radi se o dva komplementarna ugovora: ugovor o EU i ugovor o funkcionisanju EU.

9 O krizama u Eu v. Samardžić, S. Radić, I (ur) (2017), *Evropska unija, Nove i stare dimenzije krize*, Beograd, FPN, 113 str.

10 Zaključci Evropskog saveta iz decembra 2006: https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/92202.pdf. Preuzeto 15.12.2020.

krizom i prethode ulasku Hrvatske u EU (2103) i otvaranjem pristupnih pregovora sa Crnom Gorom (2012) i Srbijom (2014). Oni stavljaju naglasak na tzv. „3K“: „**konsolidovanje** obaveza, fer i *strogu uslovljenost* (conditionality) i bolju **komunikativnost**“ (processa) – uz preduslov koji se odnosi na „sposobnost EU“ da integriše nove članice.¹¹ *Stroga (rigorous) uslovljenost* je ovde ključni izraz koji će uticati na suštinsko usporavanje i razvlačenje pregovora o članstvu država Zapadnog Balkana tokom druge decenije XXI veka. Od 2014. godine, u zaključcima Saveta EU o proširenju se pojavljuje još jedan „k“ – **kredibilnost** procesa proširenja, na čemu se, čini se toliko više insistira koliko je proces pregovora o ulasku u članstvo usporeniji i bez jasnih rokova, posebno kada je u pitanju završetak pregovora, pa time u praksi EU gubi na kredibilitetu svoje politike proširenja¹².

Savet EU je u kontekstu otvaranja pregovora sa Crnom Gorom i Srbijom insistirao na „*tri osnovna stuba*“ („*fundamentals first*“) reformi: vladavina prava, vođene ekonomske politike (economic governance), kao i reforma administracije. „*Novi pristup*“ u metodologiji pregovora otpočet 2012. godine prilikom otvaranja pregovora sa Crnom Gorom (a zatim 2014. godine i sa Srbijom) u prvom redu se svodi na mnogo veće insistiranje u pregovorima na ispunjenje, formalno i u praksi, obaveza iz poglavlja o pravosuđu i unutrašnjim poslovima, odnosno insistiranje da pitanja vladavine prava otpočnu prva tokom pregovora i završe se poslednja¹³. Ova poglavlja (br. 23 i 24 u pregovaračkoj metodologiji Unije) postala su neka vrsta opštog merila i centralne tačke, od čije realizacije u unutrašnjem pravnom poretku zavisi i opšta dinamika pregovora, odnosno čije neispunjenje može da dovede do suspenzije dela ili celine pregovora¹⁴.

11 V. npr. Zaključke Saveta o proširenju u General Affairs - Council meeting Brussels, 11 December 2012. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_12_517. Preuzeto 17.12.2020.

12 O politici proširenja u novije vreme v. radove u zborniku : Stankovic N. i dr (2021), *Razvojni pravci Evropske unije nakon pandemije covid 19*, IMPP, Beograd, 378. str., između ostalih posebno Lopandić D, « Politika proširenja EU – između strateške vizije i konfuzije », 311-331 ; Zečević, S. « EU i izazovi proširenja na Zapadni Balkan », A. Lazarević, Purić, N. « Pristupanje EU u vreme krize – Zapadni Balkan i neuspela reforma politike proširenja ». V. takođe zbornik Zekić K. i Demirtas B. Ed, (2021): *Europe in changes, The old continent at a new crossroad*, IIPE, FB, Beograd, 484 p.

13 Kmezić, M, “EU rule of law conditionality, Democracy or Stabilocracy Promotion in the Balkans?“, in: Džankić, J, et al, (2019) *The Europeanisation of the Western Balkans, A failure of EU Conditionality?*, London, Palgrave, str. 110.

14 O iskustvima pregovora Hrvatske v. Vlašić Feketija M and Łazowski, A (2014) „The seventh EU Enlargement and beyond: pre-accession policy vis-a-vis the Western Balkans revisited“, *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, December.

https://www.google.com/search?rlz=1C1EJFA_enRS713RS720&ei=XQjaX8GdKdCXsAfM0p5_w&q=croatia+s+negotiations+for+eu+accession+pdf&oeq=croatia+s+negotiations+for+eu+accession+pdf&gs_lcp=CgZwc3ktYWIQAzoHCCEQChCgAToECCEQFVDjGljUIWC_I2gAcAB4AIABvwKIAAdA IkgEHMC4yLjIuM ZgBAKABAaoBB2d3cy13aXrAAQE&client=psy-ab&ved=0ahUKEWiBwJ3RytLtAhXQC-wKHUypBw4Q4dUDCA0&uact=5, Preuzeto

Evropska komisija je osim toga uvela druge metodološke novosti u svoje geodišnje izveštaje o napretku, poput davanja preciznijih „ocena“ (u pet nivoa) o napretku reformi po pojedinim oblastima: svodnu ocenu o pripremljenosti države kandidata u jednoj oblasti (poglavlju), kao i ocena o napretku u odnosu na prethodnu godinu.

Kako je to već istakao F. Marsiak, amandmanni u okviru „*obnovljenog konsensusa*“ i „*novog pristupa*“ dodati na mehanizam uslovljavanja EU ojačali su ulogu nacionalnih država članica, posebno u okviru procedura koje omogućavaju veto u raznim fazama postupka (praktično prilikom otvaranja i zatvaranja svakog pojedinačnog poglavlja). „*Umesto da približe proces proširenja građanima regiona ZB, ove tehnikalije su usitnile ceo proces pristupanja, dajući iluziju kretanja dok su istovremeno stvarnu perspektivu članstva zadržale na što daljoj distanci*“¹⁵.

Imajući u vidu dužinu procesa proširenja u slučaju zemalja ZB, može se konstatovati da on više ne može da se poredi samo sa iskustvom CIEZ, već da ima i neke elemente koji podsećaju na pregovore sa Turskom: pregovara se bez jasne perspektive ili roka za završetak, razvlačenje pregovora postepeno utiče na kredibilitet EU i njen „transformacioni uticaj“, odnosno na realni uticaj na proces reformi. Umesto daljeg procesa demokratizacije i vladavine prava u zemlji kandidatu na delu je pojava jačanja nedemokratske, autokratske, nacionalističke i identitetske prakse i narativa, nacionalni interesi pojedinih država članica EU i geopolitički elementi u pregovorima dominiraju u odnosu na tradicionalne preduslove i tsl.

Početak mandata komisije u junu 2014. pod predsedavanjem Ž.K. Junkera otpočeo je sa njegovom izjavom u govoru pred Evropskim parlamentom da „*tokom narednih pet godina, neće biti novih proširenja Evropske unije*“, iako će sam proces pregovaranja o članstvu zemalja Zapadnog Balkana biti nastavljen¹⁶. Ova izjava je primljena sa puno kritika jer je u praksi smanjila efikasnost politike uslovljavanja kao i kredibilnost EU, iako je u suštini odgovarala realnosti.

Pri kraju mandata Junckerove komisije, njen predsednik je krajem 2017. godine promenio narativ. Ovo je verovanto bila posledica, kako pritiska iz regiona ZB i od strane prijatelja proširenja, tako i kao reakcija na negativne poruke „bregzita“ i praktičnog zaustavljanja pristupnih pregovora sa Turskom. U „pismu o namerama“ EK upućenom Evropskom parlamentu od 13. septembra 2017. godine, koje predstavlja godišnji plan rada EK, navedno

15.05.2023.

15 Marciaque, F, (2017), “The EU and the Western Balkans after the Berlin Process Reflecting on the EU Enlargement in Times of Uncertainty“ FES, Dialogue Sudosteuropa, Sarajevo, str. 19. V takođe V. Međak, “Institucionalne promene u EU i nove procedure u procesu proširenja” (2019), *Spoljnopolitičke sveske*, 01/2019, 19-23.

16 Juncker, J.C, (2014) A new start for Europe Opening Statement in the European Parliament Plenary Session Strasbourg, 15 July 2014, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/juncker-political-guidelines-speech_en.pdf

je „u perspektivi 2025. godine“ „strategija za uspješno pristupanje Srbije i Crne Gore, kao vodećih zemalja (frontranners) kandidata sa Zapadnog Balkana, sa posebnim naglaskom na vladavinu prava, osnovna prava i borbu protiv korupcije, kao i na stabilnost regiona u celini“. Ova inicijativa predsednika Junkera nije bila koordinisana sa vodećim državama članicama i susrela se sa značajnim otporom, još u fazi izrade novog – dokumenta strategije¹⁷. Na samitu EU u Sofiji (2018) države članice su praktično ignorisale Junkerove predloge. Umesto toga, Francuska, koja je jedno vreme blokirala kandidature Severne Makedonije i Albanije, pokrenula je inicijativu za „novi pristup“ pregovorima o proširenju.

Novi saziv Evropske komisije (pod predsedavanjem Ursule Fon der Lajen, sa komesarom za proširenje O. Varheljijem) odgovorio je početkom 2020. godine na francusku inicijativu predlogom novog strateškog dokumenta: „Jačanje procesa pristupanja – kredibilna perspektiva ka EU za Zapadni Balkan“. Komisija je ukazala na geopolitički značaj regiona za EU, ističući potrebu da se proces pristupanja ojača time što će biti kredibilniji, što će podrazumevati veći politički uticaj, što će biti dinamičniji (grupno otvaranje poglavlja na osnovu šest „klastera“), uz mogućnost usvajanja raznih oblika pozitivnih (postepena, sektorska integracija, povećano finansiranje) ili negativnih mera (npr. suspenzija pregovora u nekim oblastima, smanjenje fondova, zaustavljanje integracije u pojedinim oblastima). U celini, prema stavu EK proces bi trebalo da bude „predvidljiviji, kredibilniji, dinamičniji i više politički orijetnisan“.

Ukoliko bismo uporedili dva dokumenta EK o strategiji proširenja iz 2018. i iz 2020. moglo bi se konstatovati da je dokument o „novoj metodologiji“ iz 2020. u suštini dodatno preusmerio pristupne pregovore, od konačnog cilja (punopravnog članstva u EU, indikativno u 2025) na tehničku metodologiju kojom bi se možda mogla ostvariti parcijalna integracija zemalja kandidata u pojedinim sektorima (tzv. „*phasing-in*“) dok je vizija ili mapa puta za punopravni ulazak u članstvo država ZB (uključujući i tzv. „vodeće zemlje“, tj. Crnu Goru i Srbiju) ovde izostala.

Sa ratom u Ukrajini 2022. godine, pitanje proširenja EU je dobilo novu geopolitičku dimenziju. Iste godine Ukrajina, Moldavija i Gruzija su podnele zahtev za članstvo EU i uskoro se desilo ono što bi pre ruske invazije bilo nezamislivo: Evropski savet je brzo prihvatio kandidature Ukrajine i Moldavije (Gruzija je još na čekanju zbog političkih okolnosti u zemlji), a Evropska komisija je već krajem iste godine objavila zvanično mišljenje o kandidaturama.

Iako je pitanje proširenja na ovaj način ponovo vraćeno na vrh tema o kojima raspravljaju najviši organi EU, napredak zemalja Zapadnog Balkana je ostao relativno ograničen i bez perspektive o tome kada bi ceo proces mogao biti završen. Sredinom 2023. godine Crna Gora je otvorila ukupno 33 pregovarača

17 European Commission, *Communication, A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*, Strasbourg, 6.2.2018 COM(2018) 65 final, 19 p.

poglavlja, ali je zatvorila samo 3 poglavlja. Srbija je otvorila 22 poglavlja (odnosno dva klastera) i zatvorila samo 2 poglavlja. Severna Makedonija i Albanija su tek otpočele pregovore o članstvu 2022. godine. Bosna i Hercegovina je dobila status zvaničnog kandidata 2023. godine¹⁸, ali ne i početak pregovora o članstvu¹⁹.

4. STANJE U PREGOVORIMA SRBIJE ZA ČLANSTVO U EU

Institucionalni odnosi Evropske unije i Srbije zasnovani su na sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju, potpisanom aprila 2008. godine, koji delimično (prelazni sporazum) važi od februara 2010. godine, a u potpunosti od septembra 2013. godine²⁰. Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) predviđeno je uzajamno eliminisanje prepreka u razmeni i stvarnje zone slobodne trgovine u periodu od šest godina. Trgovinska liberalizacija je omogućila brz porast uzajamne razmene od oko tri puta u periodu 2009 – 2021. godine (sa desetak na oko trideset milijardi evra ukupne razmen). Pri tome, u istom periodu izvoz iz Srbije u EU porastao je čak za četiti puta. EU čini preko 60% od izvoza Srbije. Pokrivenost uvoza izvozom porasla je sa oko 50% (2009) na oko 85%²¹.

Na osnovu odredbi SSP funkcionišu politička i tehnička tela za saradnju između dve strane: savet (ministara) za stabilizaciju i pridruživanje²², komitet i više podkomiteta, kao i poseban parlamentarni odbor za saradnju Evropskog parlamenta i Narodne skupštine RS²³.

18 Crna Gora je podnela zahtev za članstvo u EU 2008. godine a otpočela pregovore 2012. godine. Srbija je ponela zahtev za članstvo 2009. godine, a otpočela pregovore 2014. godine. Severna Makedonija je podnela zahtev 2004. godine a pregovore otpočela 2022. godine. Albanija je podnela zahtev 2009. godine a pregovore otpočela 2022. godine. BiH je zahtev za članstvo podnela 2016. godine.

19 Treba još dodati da su pregovori sa Turskom, koji se vode od 2004. godine praktično zamrznuti. Tzv. Kosovo je takođe podnelo zahtev za članstvo, što za sada predstavlja nerealan cilj (jer pet država članica EU nije priznalo ovaj entitet kao državu – Španija, Slovačka, Kipar, Rumunija i Grčka).

20 O SSP v. Medović, S, (2011), *Sporazum o stabilizaciji I pridruživanju sa praksom Suda pravde EU*, SG, Beograd, 2011, 154 str; Samardžić, S. ur, (2009), *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, Beograd, Sl. glasnik, 289 str.

21 Prema podacima Saveznog zavoda za statistiku.

22 Šesti sastanak saveta za SP je održan u januaru 2022. <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-ministerial-meetings/2022/01/25/>. Preuzeto 4.3.2023.

23 14. sastanak parlamentarnog odbora EP-NS održan je u novembru 2022. <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/product/product-details/20221113DPU34383>. Preuzeto 4.3.2023.

Srbija takođe učestvuje i u 13 specifičnih programa EU koji obuhvataju značajne oblasti integracije, poput razmene istraživača i studenata (Erasmus), nauke (Horison), kulture (Creative Europe) i dr ²⁴.

Kada je u pitanju proces integracije Srbije u EU, približavanje ove zemlje Evropskoj uniji od početka ovog veka može se podeliti u tri velike faze:

- prva decenija – „postmiloševićevski period“ – obuvatio je postepen, iako dosta spor proces približavanja Srbije Evropskoj uniji. Ova sporost je bila posledica serije institucionalnih i društvenih teškoća sa kojim su se suočavale tadašnje demokratske vlasti u Beogradu, nesposobne ili nevoljne da odgovore na različite vrste uslovljavanja i pritisaka koji su dolazili od strane Brisela i šire međunarodne zajednice (odnosi Srbije i Crne Gore, pitanje KiM; saradnja sa Haškim tribunalom);
- početkom druge decenije ovog veka dolazi do konkretizacije kandidature Srbije koja od 2012. godine i paralelnog napretka u dijalogu Beograd – Priština. Ovim Srbija ulazi u formalnu fazu pregovora sa EU. Ova faza je podrazumevala i nastavak i ubrzanje usklađivanja pravnog sistema Srbije sa pravnim tekovinama EU, odnosno ubrzanje (vrlo kratkotrajno) reformi u nekim sektorima;
- već polovinom prošle decenije pokazalo se da proces „evropeizacije“ i reformi u zemlji ne napreduje²⁵. Pregovori o proširenju su tako postajli proces bez kraja.

„Pregovarački okvir“ EU za pregovore sa Srbijom, usvojen povodom prve međuvladine konferencije EU – Srbija (21.1.2014)²⁶ sadržao je izmene koje je EU uvela nakon iskustva sa ranijim pregovorima sa zemljama centralne i istočne Evrope. Ovo se u prvom redu odnosilo na instituiranje na ključnom značaju poštovanja vladavine prava, odnosno poglavlja 23 („pravosuđe i osnovna prava“) i 24 („pravda, sloboda i bezbednost“). Tako se u tački 24. Pregovaračkog okvira nalazi „klauzula ravnoteže“ koja predviđa da može doći do zaustavljanja pregovora u nekom od 35 pregovaračkih poglavlja ako nema dovoljnog napretka u poglavlja 23 ili 24. Evropska komisija je obavezana da redovno podnosi posebne izveštaje (dva puta godišnje) o napretku u ova dva poglavlja.

24 <https://www.euzatebe.rs/en/eu-programs>. Preuzeto 4.3.2023.

25 U ogromnoj literaturi o konceptu „evropeizacije“ v. između ostalog Sedelmeier, U (2012), „*Europeisation*“ in E. Jones et al (ed), *The Oxford Handbook of European Union*, Oxford, pp. 825-840. Karakteristično je za „duh vremena“ da u tom sveobuhvatnom zborniku od hiljadu strana iz 2012 ne postoji poglavlje o „proširenju“ koje se uglavnom pominje u kontekstu „posledica“ ranijih krugova širenja po EU.

26 <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/AD%201%202014%20INIT/EN/pdf>. Preuzeto 2.3.2023.

Slična proceduralna pravila su uspostavljena „Pregovaračkim okvirom“ i kada je u pitanju poglavlje 35 u koje je uključen i „dijalog“ Beograda i Prištine. Okvirom se predviđa da proces dijaloga Beograda i Prištine *„treba postepeno da dovede do sveobuhvatne normalizacije odnosa između Srbije i Kosova, u formi pravno obavezujućeg sporazuma do kraja pristupnih pregovora sa Srbijom“*.

Srbija je, sa svoje strane u početku pregovora sa EU najavila da će svoje zakonodavstvo prilagoditi (uz izuzetke koji bi trebalo dogovoriti u samim pristupnim pregovorima) sa *aquis communautaire* do 2018 godine²⁷, kako bi bila spremna za članstvo najkasnije 2020. godine. Polet vlasti u Srbiji za usklađivanje sa tekovinama EU je brzo splasnuo. Vlada RS je tako sama sebi propisivala Nacionalnim programom za usvajanje pravnih tekovina (tzv. NPAA) ciljeve koji nikada nisu dostizani, a realizacija programa je stalno opadala. Na kraju trećeg kvartala 2019. godine stepen realizacije ovog programa iznosio je svega 49%²⁸ što se kasnije nije bitnije popravilo.

Nakon otpočinjanja pristupnih pregovora EU – Srbija tokom prvih godina pregovora održavane su po dve ili tri²⁹ međuvladine konferencije godišnje. Na svakoj od njih otvarana su po dva poglavlja. Prva dva poglavlja (32 Finansijska kontrola i 35 Ostala pitanja (dijalog sa Prištinom) su otvorena 14. decembra 2015. godine, skoro dve godine nakon formalnog otvaranja pregovora. Ovakav ritam, za koji se ne bi moglo reći da je ambiciozan (jer to podrazumeva da bi svih 35 poglavlja moglo biti najranije otvoreno nakon optilike šest do osam godina od početka pregovora) održavan je u periodu 2015-2018. godine. Međutim, već u 2019. godini došlo je do daljeg usporavanja: rtokom te godine na dve MVK smanjen je ritam otvaranja poglavlja na samo jedno poglavlje po MVK. Do momenta usvajanja „nove metodologije“ pregovora (februar 2020. godine), Srbija je ukupno otvorila 18 poglavlja, a privremeno zatvorila 2 poglavlja (na ukupno 11 MVK. U 2020. godini nije otvoreno ni jedno poglavlje, što je bila jasna, iako zakasnela posledica, sve većeg suštinskog odstupanja Vlade RS od suštinskih reformi i usvajanja vrednosti EU.

Godišnji izveštaji Evropske komisije još od 2016 godine ne pokazuju govoto nikakav napredak u spremnosti Srbije za ispunjenje uslova za članstvo u EU³⁰. „Stepen spremnosti Srbije za članstvo u EU praktično stagnira od 2016. godine, sa

27 https://www.atvbl.rs/prijem-za-diplomatedacic-srbija-spremna-za-eu-do-2018?yop_poll_tr_id=&yop-poll-nonce-6_yp57d0e1184397c=222531a886. Preuzeto 5.3.2023.

28 <https://europeanwesternbalkans.rs/korak-napred-nazad-dva-evropske-integracije-srbije-2016-2020/>. Preuzeto 4.3.2023.

29 Tri MVK su održane jedino u 2017. godini.

30 Za poslednji izveštaj v. European Commission, *2022 Communication on EU Enlargement policy; Serbia 2022 Report*, Brussels, 12.10.2022 SWD(2022) 338 final.

marginalnim varijacijama u rasponu od ± 0.03 .³¹ Izraženo brojčano, taj stepen je na nivou od 3,03 na skali od 1-5.

U 2022. godini i 2023. godini (do juna) nije organizovana nijedna MVK niti su otvorena nova poglavlja što ilustruje novu fazu „usporavanja“, u pregovorima EU i Srbije. Osim pitanja reformi, na usporavanje tokom 2022. godine u prvom redu je uticao odnos Srbije prema ratu u Ukrajini izazvanom ruskom agresijom. Stagnacija u reformama i u pristupnim pregovorima odrazila se i u sve kritičnijim i negativnijim stavovima u rezolucijama Evropskog parlamenta o Srbiji u poslednjem periodu, na što su se nadovezale i kritike tokom 2022. i 2023. godine povodom odnosa Srbije u kontekstu rata u Ukrajini i sankcija prema Rusiji³².

ZAKLJUČAK: PROŠIRENJE EU IZMEĐU STAGNACIJE I NOVOG PODSTICAJA – PERSPEKTIVE ZAPADNOG BALKANA

Može se u celini konstatovati da je prošla decenija predstavljala, uz izuzetak Hrvatske, u suštini izgubljenu deceniju u procesu integracije Zapadnog Balkana u EU. Proces pregovora o proširenju – od odluke o kandidaturi pa preko svakog formalnog koraka u proceduri – znatno je usložljen, otežan i razvučen, pri čemu su se pojavili i sasvim novim (pred)uslovi, kako se to najbolje videlo u slučaju višegodišnje grčko-bugarske blokade pregovora sa Severnom Makedonijom. Pri tome, EU ni na koji način nije odredila vremenski limit za ceo proces.

Pregovori o pristupanju Srbije u EU bili su, uz navedni nedostatak ambicija na strani EU, znatno opterećeni pitanjem napretka u tzv. „dijalogu“ Beograda i Prištine uz posredovanje visokog predstavnika EU, kao i: faktičkom regresijom stanja političke demokratije u Srbiji, jačanjem evroskepticizma u vladajućim krugovima i javnosti, usporavanjem reformi i tempa usklađivanja sa pravnim tekovinama EU u pravnom sistemu Srbije, a u poslednje vreme i izbegavanjem/ odbijanjem RS da se uskladi sa spoljnom politikom EU, posebno u odnosu na Rusiju (deklaracije i sankcije).

Prethodno opisana siva slika politike proširenja na ZB tokom poslednje decenije počela je da se menja nakon prihvatanja kandidature Ukrajine i Moldavije za članstvo u EU. Sa ratom u Ukrajini, tema proširenja EU ponovo

31 <https://cep.org.rs/wp-content/uploads/2022/10/izvestaj-ek-2022.pdf>. Preuzeto 4.3.2023.

32 V. rezolucija Evropskog parlamenta od 6. jula 2022. g: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0284_EN.html. Preuzeto 5.3.2023. kao i tačku 116. i 117. u rezoluciji o sprovođenju zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0009_EN.html. Preuzeto 5.3.2023.

postala jedno od glavnih geopolitičkih pitanja buduće evropske arhitekture odnosno strukture buduće EU sa članstvom koje će preći 30 država. U ovom kontekstu, traženje novih puteva za ubrzanje procesa integracije regiona Zapadnog Balkana postalo je iznova aktuelno. Države članice EU su za sada odbacila pojedine inicijative da uključivanje ZB u EU bude vremenski oročeno (na primer za period do 2030 godine). Postoje i različiti predlozi koji predviđaju mogućnost postepene – sektorske integracije ili faznog procesa ulaska u EU, čime će celokupan institucionalni ambijent Unije postati još složeniji („Evropa u više krugova“)³³. Brojne članice EU, uključujući i SRN, zalažu se za zaokruživanje EU na ZB, ali pod uslovom prethodnih internih reformi Unije (posebno u oblasti donošenja odluka – tj. eliminisanje konsensusa - u pitanjima zajedničke spoljne i bezbednosne politike).

Može se na kraju konstatovati da se u ovom momentu proces proširenja EU i dalje nalazi na razmeđu između pitanja internih institucionalnih reformi, s jedne strane, i širih političkih odluka, zasnovanih na geopolitičkim promenama u Evropi. U ovom kontekstu, Srbija nije bitnije unapredila svoj položaj tokom poslednjih godina, koji u prvom redu ostaje zavisao od pitanja načina i dinamike rešavanja kosovskog pitanja, ali i napretka u drugim oblastima koja obuhvata 35 pregovaračkih poglavlja.

33 U ovom smislu v. M. Emerson et al (2022), *A Template for Staged Accession to the EU*, Brussels, CEPS, EPC, 25 p; Mirel, P. (2019), 'Union européenne-Balkans occidentaux : pour un cadre de négociations d'adhésion rénové', 30/09/2019. [https:// www.robert-schuman.eu/fr/questions-d-europe/0529-union-europeenne-balkans-occidentaux-pour-un-cadre-de-negociationsd-adhesion-renove](https://www.robert-schuman.eu/fr/questions-d-europe/0529-union-europeenne-balkans-occidentaux-pour-un-cadre-de-negociationsd-adhesion-renove) Preuzeto 14.5.2023.

Duško Lopandić, PhD, Full Professor
Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad
University Business Academy in Novi Sad

**ENLARGEMENT POLICY OF THE
EUROPEAN UNION AND RELATIONS OF SERBIA
AND THE EU - BETWEEN LAW AND POLITICS -**

Abstract:

The enlargement policy in historical perspective represents one of the most successful policies of the EU. The last wave of expansion to the countries of Central and Eastern Europe, drastically increasing the number of EU members, influenced the emergence of an institutional crisis in the EU, which has lasted for almost two decades. This, along with other crises, had the effect of seriously slowing down the pace of expansion of the Union, as well as complicating and intensifying the conditions in the accession process of the countries of the Western Balkans. Overall, it can be concluded that the last decade represented, with the exception of Croatia, essentially a lost decade in the process of integration of the Western Balkans into the EU. The so-called the “new methodology” in the expansion process, proclaimed in 2020, has not had a significant effect so far. The war in Ukraine influenced the change in the enlargement narrative, but it still had no consequences for the pace of EU integration of the Western Balkan countries. When it comes to Serbia, the process of talks on enlargement had various consequences on the political, social and economic state of the reforms, including very little real effect on internal political developments. Serbia has not significantly improved its position in recent years, which primarily remains dependent on the question of the manner and dynamics of solving the Kosovo issue, but also on progress in other areas that include 35 negotiation chapters.

Key words: EU enlargement, Western Balkans, Serbia and EU

LITERATURA

1. Emerson E. et al (2022), *A Template for Staged Accession to the EU*, Brussels, CEPS, EPC, 25 p;
2. European Commission, *Communication, A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*, Strasbourg, 6.2.2018 COM(2018) 65 final, 19 p.
3. Juncker, J.C, (2014) *A new start for Europe Opening Statement* in the European Parliament Plenary Session Strasbourg, 15 July 2014, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/juncker-political-guidelines-speech_en.pdf.
4. Kahn, S. (2011), *Histoire de la construction de l Europe depuis 1945*, Paris, PUF, 327 p.
5. Kmezić, M, "EU rule of law conditionality, Democracy or Stabilocracy Promotion in the Balkans?," in: Džankić, J, et al, (2019) *The Europeanisation of the Western Balkans, A failure of EU Conditionality?*, London, Palgrave, str. 110.
6. Lazarević, A, Purić, N. « Pristupanje EU u vreme krize – Zapadni Balkan i neuspela reforma politike proširenja » in: Stankovic N. i dr (2021), *Razvojni pravci Evropske unije nakon pandemije kovid 19*, IMPP, Beograd, 378. str.
7. Lopandić, D. (2017), *Evropska integracija između nacije i globalizacije*, Beograd, Arhipelag, 222 str.
8. Lopandić, D (2019), „Evropska unija 15 godina nakon velikog proširenja - ekonomske posledice po zemlje Centralne i Istočne Evrope », *Spoljnopolitičke sveske, Rezultati « velikog praska » i promene u politici proširenja EU*, 01/2019, Beograd, EPUS.
9. Lopandić D, « Politika proširenja EU – između strateške vizije i konfuzije », 311-331, in: Stankovic N. i dr (2021), *Razvojni pravci Evropske unije nakon pandemije kovid 19*, IMPP, Beograd, 378. str.
10. Macek, L, (2011), *L elargissement, met il en peril le projet europeen?*, Paris, La Documentation française, 159 p.
11. Marciaque, F, (2017), "The EU and the Western Balkans after the Berlin Process Reflecting on the EU Enlargement in Times of Uncertainty" FES, Dialogue Sudosteuroopa, Sarajevo, str. 19.
12. Medović, S, (2011), *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa praksom Suda pravde EU*, SG, Beograd, 2011, 154 str;
13. Međak, V, "Institucionalne promene u EU i nove procedure u procesu proširenja" (2019), *Spoljnopolitičke sveske*, 01/2019, 19-23.
14. Mirel, P. (2019), 'Union européenne-Balkans occidentaux : pour un cadre de négociations d'adhésion rénové', 30/09/2019. [https:// www.robert-schuman.eu/fr/questions-d-europe/0529-union-europeenne-balkans-occidentaux-pour-un-cadre-de-negociationsd-adhesion-renove](https://www.robert-schuman.eu/fr/questions-d-europe/0529-union-europeenne-balkans-occidentaux-pour-un-cadre-de-negociationsd-adhesion-renove).
15. Petit, Y. Ed. (2021), *Europe de l Est et l Union europeenne, Quelles perspec-*

- tives?, Bruxelles, Bruylant, 366 p;
16. Samardžić, S. Radić, I (ur) (2017), *Evropska unija, Nove i stare dimenzije krize*, Beograd, FPN, 113 str.
 17. Samardžić, S. ur, (2009), *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, Beograd, Sl. glasnik, 289 str.
 18. Sedelmeier, U (2012), „*Europeisation*“ in E. Jones et al (ed), *The Oxford Handbook of European Union*, Oxford, pp. 825-840.
 19. Stankovic N. i dr (2021), *Razvojni pravci Evropske unije nakon pandemije kovid 19*, IMPP, Beograd, 378. str.
 20. Vlašić Feketija M and Łazowski, A (2014) „The seventh EU Enlargement and beyond: pre-accession policy vis-a-vis the Western Balkans revisited”, *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, December.
 21. Zečević, S. « EU i izazovi proširenja na Zapadni Balkan » , in: Stankovic N. i dr (2021), *Razvojni pravci Evropske unije nakon pandemije kovid 19*, IMPP, Beograd, 378. str.
 22. Zekić K. i Demirtas B. Ed, (2021): *Europe in changes, The old continent at a new crossroad*, IIPE, FB, Beograd, 484 p.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

34"2003/2023"(082)

**МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Правнички дани - проф. др
Славко Царић (20 ; 2023 ; Нови Сад)**

Две деценије развоја правне мисли : [зборник радова] = Two decades of the development of legal thought : [proceedings] / XX међународни научни скуп "Правнички дани - Проф. др Славко Царић", Нови Сад, 06-07. октобар 2023, Нови Сад = XX International Scientific Meeting "Legal days - Prof. Slavko Carić, PhD", October 6th and 7th 2023, Novi Sad ; [уредник Милан Почуча]. - Нови Сад : Универзитет Привредна академија, Правни факултет за привреду и правосуђе, 2023 (Нови Сад : Граф 021). - 678 стр. : табеле, граф. прикази ; 24 cm

Радови на срп. и енгл. језику. - Тираж 100. - Стр. 25-26: Уводна реч / Милан Почуча. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-86121-58-5

а) Правна мисао - Развој - 2003-2023 - Зборници

COBISS.SR-ID 125609225